

BÖLCSESSÉG, AJÁNDÉKBA

Keleti Mártonnal, Bitskey Tiborral ugrattuk egymást, amikor a pesti bemutató után pár nappal a Tegnapi első ankétjára indultunk Oroszlányba: könnyen jár a bányászok keze, nehogy aztán laposra kritizáljanak bennünket...

Persze, tréfáltunk csak. De ha az ember nem tudja előre a csattanót, a tréfa sincs izgalom nélkül... Meg aztán én úgy gondolom, hogy mai témájú filmjéről író, rendező és művész akkor kap igazán biztonságos ítéletet, ha a legilletékesebb, vagyis a néző teszi le a garast. Hiszen a nézőt minálunk a pusztá létezése szereplővé avatja. Róla szól a mese, még pontosabban szólva, az ő bőrére megy a vásár: neki aztán már csak ezért is az az ars poeticája, hogy önmagára akar ismerni a vászonon.

Volt ott Oroszlányban, a sok bányász közt, egy szövetkezeti elnök is. Vállas, erős paraszt, beretvált arcú, s öltözékében is szinte városias külsejű: ez az elnök okosan ítélgette a film egyes jeleneteit, figuráit, aztán egyszer csak abbahagyta ezt a neki némileg izzasztó esztétikai elmefuttatást — és ízesen, a nyersségig őszintén, vallomásszerűen mondta el, hogy ő mint elnök, mit csinált 1956 októberében. A vallomás is nagyon érdekes volt. De a legérdekesebb, legalább is nekem, az volt, hogy az elnök lépésről lépésre felfedezte önműn rokonvonásait a filmbeli öreg Csendes Imrével: haragját az övéhez hasonlította, tetteit az övéhez mérte, s Maklár Zoltán remek alakítását dicsérve érezni lehetett, hogy kicsit önmagára is büszke. „Nálunk is voltak ilyen parasztok, öten-hatan — mondta az elnök — ilyen erős hitűek, ilyen mindnyájunkért bátrak: s ha megmaradtunk, ezért maradtunk meg.”

A típusalkotás mesterségéről, a hitelesség jegyeiről természetesen vita volt már. És lesz is, mert a típusalkotás voltaképpen az írnudás al-

Dobozy Imre

fája. Ha ember és karakter nincs, történet és konfliktus sincs, hogyan is lenne... Persze, ami a mesterséget illeti, azt nem lehet elsajátítani ezer ankéton sem. Ahhoz más kell, való együttélés a változó korral, és többek közt bátorság, hogy az alkotó újra meg újra tudja és merje felülvizsgálni a kor embertípusairól való felfogását: hiszen az idő oly gyorsabú, hogy lákít tegnap hús-vér alakként vitt a hátán, ma már csak árnyékként hordja... De egyvalamiről feltétlen bizonyosságot lehet szerezni, amikor megszólal a néző: arról, hogy a műben felvonultatott típusok valódiak-e vagy sem.

Bevallom, engem a legtudósabb kritikus sem tud megnyugtítani, ha egy-egy alakomra száz vagy ötszáz, vagy ezer néző azt mondja: hát lehet, hogy ilyen ember is van, de nálunk nincs, én legalább még nem láttam ilyet... És fordítva is így van, vállalni merem alakjaim védelmét, ha erre biztatást kapok a nézőtől. Mert nagy biztatás és biztonságérzés, ha a néző hozzákötődik egy-egy típushoz, vagy szembeáll

véle, a figura funkciója szerint: ez azt jelenti, hogy az adott valóság útjain jár az alkotó, s nem egy csilnált világ sétányain andalog...

Azóta jónéhány anketón elhangzott az, amit egy oroszlandi lómeseter monított ki először: ezen a nyelven megértjük egymást.

Talán nem kell magyarázgatnom, hogy itt nem nyelvészeti problémáról van szó, hanem az igazmondás igényéről. Kicsit még ennél is többről: arról a sokak által kinyilvánított készségről, hogy az igazságból soha nem lehet engedni, még akkor sem, ha az nem annyira elfogadandó, mint inkább elviselendő — tehát egy kicsit keserű igazság.

Nem hiszem, hogy lenne a világon még egy fogalom, amelyet oly sokféleképpen akarnak vagy szeretnének magyarázni, mint az igazságot. Ami nekem hideg, az másnak langyos, esetleg meleg... Nem egy anketón találok olyan felszólalókkal is, akik restelkedés nélkül élnek kendőző szereikkel: akik szerint, hogy a tárgynál maradjak, hovatovább már nem is volt 1956 a magyar történelemben, hanem 1955 után mindjárt 1957 következett... De ez a kisebbség. És különben is, én nem a szubjektív igazságfelfogás kibúvójáról akarok beszélni, hanem arról, hogy az igazságnak — a kor igazságának — igenis vannak vitathatatlan ismérvei, olyan alapmotívumai, amelyekről a legtöbb ember nem is tud, nem is akar tárogatni.

Nincs anketé, amelyen a felszólalók többsége el nem ítélné a hittagadást, és meg nem becülné az elvűsöget, a zászlóhoz való ragaszkodást. A néző a tettek pártján van, s nem a tétlenség pártján, a bátraknak szurkol s nem a gyáváké, a tisztességnek hódol s nem a tisztességtelenségnek: tudva és vállalva, hogy a mi korunkban az emberi tisztesség és a szocializmus igénye elválaszthatatlan egymástól. Folytassam? A néző, aki a moziból kilépve bányász, vagy esztengályos, vagy tanár, vagy paraszt, nemigen barátja a fikcióknak: azt fogadja el igaznak, ami önnön életébe beleágyazódva is igaz.

Ez persze azt is jelenti, hogy a kendőzők, az óvatosak bizony rossz

lóra tettek. Van a filmünknek egy epizódfigurája, Görbe János növesztli nagyra ezt a figurát, egy ijedt kanászt, aki a csoport bomlásától félve, a volt földesúrhoz megy könyörögni, kenyérért... Egyik anketőnkön heves vita robbant ki a kanász alakja körül. Egy felszólaló eltűzöttnek vélte a figurát, szerinte egy szegényparaszt — mint mondta, egy „osztálybeli” — nem vesztheti el ennyire a fejét. Tizen támadtak rá, a felszólalók egymásközti vitatkoztak, hogy igenis, a kanász típusa azoknak, akik ijedtülkben eladták volna egy tál lencsért a szocializmus örökségét. Tehát a sokaság nemcsak a „felsőbb vezetés” hibáit tartja számon, hanem a magáéit is: nem akarja koloncként cipelni tovább, hanem szabadulni kíván tőlük.

És aztán, ez nemcsak a nyíltság igénye. Még valami: hadüzenet a sémáknak, ha lehet mondani, az osztálysémáknak is. Mert voltak itt osztálysémák, de milyen megrögzött merevek! — a tévedő munkást kötelező volt mértékletesen tévedőnek ábrázolni, a tévovázó szövetkezeti paraszt jóindulatúan tévovázónak... Holott életünk s munkánk bonyolultságát — még az ellenséggel vívott harc megannyi nehézségét is — éppen az adja, hogy a dolgozó osztályokon belül ezer ányvalat szírványlik: hogy embere válogatja, hogy tehát az osztálytudat győzelméért bizony rendre meg kell verekedni a kétszínűekkel, a hazugokkal, az irigyekkel, a lustákkal, az ostobákkal — minden létező emberi gyarlóság hordozóival.

Megindító az, és elkötelező is, hogy a néző ma tisztán akar látni mindenben, mindig, mindenáron. Mert a néző: maga az egész terem, a küzdő nemzedék, amely — az utóbbi két év bizonyítja — nagyon tudja szeretni az igazságot, és nagyon érzékeny a legkisebb mellébeszélésre is.

Így aztán, ha fáradtságos is anketőkre járnai, felelni, vitatkozni, a fáradtság nagyon megtérül: író, rendező és színész a sokak bölcsességét kapja legszebb ajándékul.

DOBOZY IMRE